

Nenoskaidrotas izcelsmes vai noziedzīgi iegūti līdzekļi?

Zvērināts advokāts Olavs Cers,
Zvērinātu advokātu biroja “CersJurkāns” vadītājs un partneris
Speciāli “Balances Juridiski Padomi”
2021. gada marts

2008. gada 17. jūlijā ir pieņemts un 2008. gada 13. augustā stājies spēkā Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums, kurā līdz šim izdarīti 18 grozījumi. Kopš 2019. gada 29. jūnija likuma nosaukums ir Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likums, turpmāk – **Novēršanas likums**. Būtiskākie grozījumi likumā ir notikuši 2018. gadā un 2019. gadā, un šo brīdi varētu arī uzskatīt par pagrieziena punktu noziedzīgi iegūtu līdzekļu apkarošanas jomā Latvijā.

Būtiski norādīt, ka **Novēršanas likuma subjektu loks šobrīd ir noteikts ļoti plašs**. Saskaņā ar likuma 3. pantu tā subjekti ir, piemēram, gan kredītiestādes un finanšu iestādes, gan ārpakalpojuma grāmatveži un zvērināti revidenti, zvērināti notāri, zvērināti advokāti, parāda atgūšanas pakalpojuma sniedzēji un pat maksātnespējas procesa administratori. Likuma subjektu pienākums ir novērst noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju un terorisma un proliferācijas finansēšanu. Galvenā metode, kā šo mērķi sasniegt, ir ziņot speciālai institūcijai - Finanšu izlūkošanas dienestam, turpmāk – **FID**, par aizdomīgiem darījumiem vai naudas līdzekļiem. Tāpat arī likuma subjektiem ir jāveic savu klientu izpēti, to patiesā labuma guvēju noskaidrošana, naudas līdzekļu izcelsmes noskaidrošana, čaulas banku un čaulas veidojumu identificēšana u.tml.

Kopš 2018. gada Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas ekspertu komitejas (“Moneyval”) ziņojuma Latvijā veikta virkne pasākumu, lai uzlabotu līdz tam starptautiski asi kritizēto noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas sistēmu. Paveiktais rezultējies “Moneyval” pozitīvā novērtējumā. Taču līdztekus eiforijai par sasniegto Latvijā 2020. gada laikā plašas profesionālu diskusijas raisījušas valsts iestāžu aktivitātes **noziedzīgi iegūtu līdzekļu apkarošanā, kā ar liels daudzums šajā virzienā** uzsākto kriminālprocesu, par kuru pamatotību šaubas un bažas vēstulē ģenerālprokuroram pauduši arī Latvijas advokatūras pārstāvji.

Viens no diskusijas pamatjautājumiem ir **klūdainā pieeja, liekot vienlīdzības zīmi starp nenoskaidrotas izcelsmes naudas līdzekļiem un noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem**. Jāatzīst, ka teorētiskā līmenī šādu līdzekļu savstarpēja nošķiršana ir diezgan skaidra. Proti, nenoskaidrotas izcelsmes līdzekļi ir iemesls satraukumam, aizdomām, papildus paskaidrojumu pieprasīšanai, ziņošanai atbildīgajām iestādēm – tā ir viena no būtiskām iespējamās noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas pazīmēm, kas definēta gan nacionāla, gan starptautiska līmeņa dokumentos. Savukārt par noziedzīgi iegūtiem līdzekļi atzīstami tad, ja ir pierādīta to saistība ar konkrētu predikatīvo noziedzīgo nodarījumu. Šāda pierādīšana ir iespējama tikai tiesā. Diemžēl praksē šis dalījums ir būtiski izplūdis, faktiski par noziedzīgi iegūtiem atzīstot visus tos līdzekļus, kuru izcelsmi to īpašniekam nav izdevies pierādīt. Iemeslus, kādēļ šāda pieeja ir problemātiska, aprakstīšu šajā rakstā.

Latvijā noziedzīgi iegūtu līdzekļu apkaršanu reglamentē šādas galvenās tiesību normas: Krimināllikums, Novēršanas likums un Kriminālprocesa likums.

Saskaņā ar Novēršanas likumu tā piemērošanā un kontrolē **vadošā iestāde ir jau minētais Finanšu izlūkošanas dienests** vai FID. Šis dienests neatrodas nedz Valsts policijas, nedz prokuratūras sistēmā, tā ir neatkarīga Ministru kabineta pārraudzībā esoša tiešās pārvaldes iestāde, un neviena tiesību norma precīzi nenosaka, vai šī iestāde veic savas funkcijas administratīvā vai kriminālprocesa ietvaros. FID nonāk visu Novēršanas likuma subjektu: kredītiestāžu, finanšu iestāžu u.c., ziņojumi par aizdomīgiem darījumiem, kā ar jebkura cita informācija, kas saistīta ar Novēršanas likuma regulētajām tiesiskajām attiecībām, proti – noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanu.

Problēmas būtība ir FID izpratne par to, ka faktiski jebkuri nenoskaidrotas izcelsmes naudas līdzekļi tiek pielīdzināti noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem. Situācijās, kad kredītiestādei vai FID radušās šaubas par naudas līdzekļu izcelsmi vai darījumu, tas visbiežāk reducējas uz naudas līdzekļu sākotnējo iesaldēšanu un lietas materiālu nosūtīšanu valsts policijai. Savukārt policija automātiski uzsāk kriminālprocesu un nekavējoties lūdz tiesai šos naudas līdzekļus arestēt. Kriminālprocess tiek uzsākts saskaņā ar Krimināllikuma 195. pantu “Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana”. Diemžēl aprakstītajā Novēršanas likuma un Kriminālprocesa likuma izpildes stadijā nedz FID, nedz Valsts policija, nedz tiesa pat nemēģina nodalīt nenoskaidrotas izcelsmes naudas līdzekļus no noziedzīgi iegūtiem. Proti, kaut arī FID, Valsts policijas un tiesas rīcībā nav nekādu faktu par izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuru rezultātā iegūti strīdīgie naudas līdzekļi, bet tikai aizdomas vai pat vienkārši neskaidrības, *a priori* tiek pieņemts, ka līdzekļi ir noziedzīgi iegūti. Tas **būtiski ierobežo strīdīgo naudas līdzekļu īpašnieka tiesības**, kā arī apgrūtina un sašaurina šīs personas iespējas pierādīt naudas līdzekļu izcelsmi, jo tas jāveic jau kriminālprocesa ietvaros.

Tālāk shematiski raksturota procedūra saistībā ar Novēršanas likuma piemērošanu Latvijā.

Pirmais solis. Novēršanas likuma subjekts, visbiežāk – kredītiestāde, ziņo FID par aizdomīgu darījumu vai šaubām par līdzekļu izcelsmi.

Otrais solis. Ja FID pieņem lēmumu par finanšu līdzekļu iesaldēšanu, atklājas pirmā problēma. Iesaldēto līdzekļu īpašniekam neko paskaidrot vai iesniegt FID nav praktiskas nozīmes, kaut arī teorētiski tas ir iespējams (pēc šī raksta autora rīcībā esošās informācijas nevienš lēmums nav atcelts, neskatoties uz iesaldēto līdzekļu ajomu), jo FID šo personu neuzklausā un lietu pēc būtības neskata, bet vadās tikai no Novēršanas likuma subjekta iesniegtās informācijas un pašas savāktā materiāla, kas personai netiek atklāts.

Trešais solis. Līdzekļu īpašnieks FID lēmumu formāli drīkst pārsūdzēt Ģenerālprokuratūrā. Taču arī tam nav nekādu racionālu seku, jo tajā laika posmā, kamēr Ģenerālprokuratūra sūdzību izvērtē, FID materiālus jau ir pārsūtījis policijai kriminālprocesa uzsākšanai. Turklāt šī raksta autoram nav zināms nevienš gadījums, kad Ģenerālprokuratūra būtu atcēlusi FID lēmumu.

Ceturtais solis. Kā jau norādīts iepriekš, policija teju automātiski visos šādos gadījumos uzsāk kriminālprocesus, un naudas līdzekļi tad jau tiek arestēti kriminālprocesa ietvaros ar tiesas lēmumu. Jāatzīmē, ka visa šī procedūra notiek, pirms kāds vispār ir uzklaušījis līdzekļu īpašnieka viedokli. Policija ir pirmā un vienīgā vieta, kurā naudas īpašnieks beidzot var sākt kaut ko pierādīt.

Piektais solis. Savukārt policijā atklājas nākamā problēma, jo **arestēto līdzekļu īpašniekam netiek paskaidrots, kas viņam būtu jāpierāda.** Formāli tiek norādīts, ka naudas līdzekļu īpašniekam pašam jāpierāda naudas izcelsme un likumība. No minētā var secināt, ka līdzekļu īpašniekam ir jāpierāda visu transakciju likumība visā konta darbības laikā, nezinot, ko tieši no viņa sagaida un kas ir radījis aizdomas. Proti, naudas īpašniekam netiek dota iespēja kvalitatīvi aizstāvēties pret izvirzītajām apsūdzībām, jo tās viņam nav pilnā apmērā zināmas. Šajās lietās liela nozīme ir procesa virzītāja kompetencei un izpratnei par problēmu. Nevar noliegt, ka atsevišķos gadījumos procesa virzītājs paziņo naudas līdzekļu īpašniekam par šaubu cēloni, sniedz informāciju par aika periodu vai darījumu. Taču lielākoties šie paziņojumi parasti ir saturiski ierobežoti, un naudas līdzekļu īpašniekam nav iespējams konstatēt, tieši kādi dokumenti vai cita informācija ir procesa virzītāja pārliecības pamatā.

Šeit jāatzīmē, ka pierādāmais laika posms var būt arī ļoti liels, jo spēkā esošais regulējums diemžēl tiek attiecināts ar atpakaļejošu spēku – pat uz darījumiem, kas veikti pat pirms 2000. gada, taču faktiski tiek piemērotas pašreizējās Novēršanas likuma prasības. Ja darījums ir noticis, piemēram, 2005. gadā, tad loģiski būtu secināt, ka kredītiestāde tobrīd bija pārbaudījusi naudas līdzekļu izcelsmi un pēc toreizējā normatīvā regulējuma atzinusi tos par legāliem. Taču šobrīd – 2021. gadā – ir jāsāk pierādīt pilnīgi visu no jauna – tajā skaitā arī to, kur persona šos naudas līdzekļus ir ieguvusi, pirms tie ir ieskaitīti kredītiestādē 2005. gadā. Loģiski, ka daudzos gadījumos šādu pierādījumu vairs nav, jo tie nav saglabājušies.

Sestais solis. Nākamā problēma atklājas, piemērojot Kriminālprocesa likuma 627. pantu, proti, kā tiek vests process par noziedzīgi iegūtu mantu.

Sākotnēji tiek ierosināts kriminālprocess saskaņā ar Krimināllikuma 195.pantu “Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana”. Taču procesa virzītājam **pastāv iespēja šo procesu sadalīt divās daļās** – turpināt uzsākt pamatprocesu par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu, bet no tā nodalīt otru – it kā “blakus procesu” - par noziedzīgi iegūtu mantu. Ja pamatprocess ieilgst, kā tas notiek vairumā gadījumu, jo policija šobrīd ir pārslogota ar šīs kategorijas lietām saistībā ar AS “ABLV Banka” likvidācijas un AS “PNB Banka” maksātnespējas procesiem, tad **ļoti strauji tiek realizēts “blakus process” tikai un vienīgi par noziedzīgi iegūtu mantu.** Rezultātā veidojas situācija, kurā pamatprocesā arestētie naudas līdzekļi šajā “blakus procesā” tiek atzīti par noziedzīgi iegūtu mantu un nauda tiek ieskaitīta valsts budžetā. Bet sākotnējais kriminālprocess var turpināties vēl gadiem ilgi, pat neuzrādot apsūdzību nevienai personai, kamēr kādreiz tālā nākotnē šis process tiek izbeigts, piemēram, noilguma dēļ. Bet nauda jau sen ir ieskaitīta valsts budžetā, un īpašniekam nav nekādu iespēju to atgūt.

Septītais solis. Latvijas Kriminālprocesa likuma 627. pantā ir iekļauta norma, kas lielā daļā advokātu izraisa neizpratni – **procesa par noziedzīgi iegūtu mantu lietā esošie materiāli ir izmeklēšanas noslēpums.** Ar tiem drīkst iepazīties procesa virzītājs, prokurors un tiesa. Bet pats naudas īpašnieks vai tā aizstāvis, kuram jāuzstājas tiesā, ar lietā esošiem materiāliem var iepazīties tikai ar procesa virzītāja atļauju un viņa noteiktajā apjomā.

Veidojas šāda situācija tiesā – ir tiesnesis, kuram ir pieejami visi lietas materiāli. Un ir kriminālprocesa virzītājs, kuram arī ir pieejami visi lietas materiāli. Naudas īpašniekam vajadzētu būt iespējai aizstāvēties, atspēkot visas šaubas. Taču kā viņš var aizstāvēties, ja neredz šo materiālu kopumu? Viņam jāvērsas pie procesa virzītāja, lai ļauj iepazīties ar materiāliem, bet procesa virzītājs to var neatļaut vai atļaut formāli – ierobežotā apjomā. **Līdz ar to izveidojas situācija, kurā naudas īpašnieks stājas tiesas priekšā, tā arī nezinot, kas tieši viņam tiek pārņemts, kādi lietā ir pierādījumi un viņš vispār nevar aizstāvēties.** Bet

tiesa var izlemt naudu atzīt par noziedzīgi iegūtu un ieskaitīt valsts budžetā. Un bieži vien šīs lietas ir par ļoti lielām naudas summām – simtiem tūkstošu un miljoniem eiro.

Iespējamais risinājums

Iepriekš aprakstīto problemātiku varētu atrisināt, Novēršanas likuma piemērošanas procesu FID stadijā paplašinot un pakļaujot Administratīvā procesa likuma regulējumam, kura ietvaros iestādes – tātad FID – pienākums ir veikt objektīvo izmeklēšanu, tajā skaitā uzklaut privātpersonu. Savukārt privātpersonai administratīvā procesa ietvaros tiek dotas iespējas no pirmās dienas iepazīties ar lietas materiāliem un palīdzēt veikt iestādei objektīvo izmeklēšanu par naudas līdzekļu izcelsmi. Un tikai tādā gadījumā, ja šī administratīvā procesa ietvaros tiek konstatēts, ka naudas līdzekļi ir nevis nenoskaidrotas izcelsmes, bet, iespējams, noziedzīgi iegūti līdzekļi, lieta tiek nodota valsts policijai jautājuma lemlšanai par kriminālprocesa uzsākšanu.

Šāda procedūra ļautu gan FID, gan citiem Novēršanas likuma subjektiem jau savlaicīgi nošķirt nenoskaidrotas izcelsmes naudas līdzekļus no noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem, turklāt dodot privātpersonai iespēju pašai jau no procesa pirmās dienas aktīvi iesaistīties naudas līdzekļu izcelsmes pierādīšanā, kas šobrīd ir iespējams, tikai uzsākot kriminālprocesi, ar visiem no tā izrietošajiem ierobežojumiem.